

ACTA HISTRIAE

30, 2022, 4

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

30, 2022, 4

V čast Salvatorju Žitku
In onore di Salvator Žitko
In honour of Salvator Žitko

KOPER 2022

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 30, leto 2022, številka 4

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martinez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Polona Tratnik, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Lara Petra Skela, Marjan Horvat, Žiga Oman

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Lara Petra Skela (angl., slo.)

**Izdajatelj/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdjp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Koprsko pristanišče (avtor: Salvator Žitko, 1962) / Porto di Capodistria (autore: Salvator Žitko, 1962) / Port of Koper (author: Salvator Žitko, 1962).

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2022.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.

Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.

The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <http://https://zdjp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Darja Mihelič: Korenine piranske družine Petrogna/Petronio (1257–1350) 757
Le radici della famiglia Petrogna/Petronio di Pirano (1257–1350)
The Roots of the Petrogna/Petronio Family of Piran (1257–1350)

Marijan Premovič: Banditry in Zeta in the Balšić Period (1360–1421) 799
Brigantaggio a Zeta nel periodo dei Balšić (1360–1421)
Razbojništvo v Zeti v času Balšićev (1360–1421)

Dušan Mlacović: Koper v poznem srednjem veku: opažanja o mestu in njegovih portah po pregledu knjig koprskih vicedominov s konca 14. stoletja 819
Capodistria nel tardo medioevo: osservazioni sulla città e le sue porte dopo una disamina dei quaderni dei vicedomini capodistriani della fine del XIV secolo
Late Medieval Koper: Observations about the Town and Its Portae from a Survey of the Books of the Koper Vicedomini from the End of the 14th Century

Darko Darovec: Knjiga koprskih kapetanov Slovanov (1587–1724) 855
Il libro di capitani degli Slavi di Capodistria (1587–1724)
The Book of the Koper Captains of the Slavs (1587–1724)

Lovorka Čoralič: Zadarski plemić Josip Antun Fanfognja – zapovjednik mletačkih prekomorskih pješačkih postrojbi u 18. stoljeću 909
Il nobile Giuseppe Antonio Fanfognia di Zara – comandante delle formazioni di fanteria oltremarina della serenissima nel settecento
Nobleman of Zadar Joseph Anthony Fanfognia – Commander of Venetian Overseas Infantry Units in the Eighteenth Century

Claudio Povoło: Violenza e inimicizie tra cinque e seicento. Due pratiche sociali nella loro dimensione antropologico-giuridica 933
Violence and Enmity between the 16th and 17th Centuries. Two Social Practices in their Legal Anthropological Dimensions
Nasilje in sovražnost v 16. in 17. stoletju. Družbeni praksi v pravno-antropološki dimenziji

Žiga Oman: Sosedje in sovražniki: reševanje sporov pred ljubljanskim mestnim svetom v zgodnjem novem veku (1521–1671) 973
Vicini e nemici: risoluzione dei conflitti davanti al consiglio comunale di Lubiana nella prima età moderna (1521–1671)
Neighbours and Enemies: Dispute Settlement before the Ljubljana Town Council in the Early Modern Period (1521–1671)

Tilen Glavina: »Lakomen volk in uničevalec Kristusove vere.«
 Vergerijane (1550): povod ali rezultat pregona
 Petra Pavla Vergerija? 1015
«L'avido lupo e distruggitore della fede di Christo». Le Vergeriane (1550): pretesto o conseguenza della persecuzione di Pier Paolo Vergerio?
"A Greedy Wolf and Destroyer of the Faith of Christ." Le Vergeriane (1550): A Cause or a Result of the Persecution against Pier Paolo Vergerio?

Furio Bianco: Tra storia e stampe popolari in età moderna. *Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)* 1039
Between History and Popular Print in the Modern Age. Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)
Med zgodovino in ljudskim tiskom v novem veku. Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)

Borut Klabjan: Za boga, narod in domovino! Katero? Vprašanje verskih, narodnih in državnih pripadnosti ter vloga češke in moravske duhovščine v Istri pred in po prvi svetovni vojni 1057
Per dio, nazione e patria! Quale? La questione delle affiliazioni religiose, nazionali e statuali e il ruolo del clero boemo e moravo in Istria prima e dopo la prima guerra mondiale
For God, Nation and Motherland! Which One? The Question of Religious, National and State Affiliation, and the Role of Czech and Moravian Priests in Istra before and after World War I

Andrej Rahten: Josip Vilfan v prvem desetletju panevropskega gibanja 1075
 Josip Vilfan nella prima decade del movimento paneuropeo
Josip Vilfan in the First Decade of the Paneuropean Movement

Martin Bele: Prispevek k podrobnejši osvetlitvi družinskih vezi in mladostnih let dr. Antona Korošca – družina in mladost Bižikovega Toneta	1095
<i>Contributo a una delucidazione più dettagliata dei legami famigliari e degli anni giovanili del dott. Anton Korošec – la famiglia e la gioventù di Tone Bižik</i>	
<i>Contribution to a More Detailed Exposure of Family Relations and Younger Years of Dr. Anton Korošec – Bižik Tone</i>	
Urška Lampe: Tajna misija Josipa Smodlake v Rim: prvi poskus neposrednega sporazuma med Jugoslavijo in Italijo, oktober 1945–januar 1946	1115
<i>La missione segreta di Josip Smodlaka a Roma: il primo tentativo di accordo diretto tra la Jugoslavia e l'Italia, ottobre 1945-gennaio 1946</i>	
<i>The Secret Mission of Josip Smodlaka to Rome: The First Attempt at a Direct Agreement between Yugoslavia and Italy, October 1945–January 1946</i>	
Ana Šela: Delovanje slovenske službe državne varnosti v osemdesetih letih 20. stoletja	1137
<i>Il funzionamento del sloveno servizio di sicurezza nazionale negli anni ottanta</i>	
<i>Functioning of the Slovenian State Security Service in the 1980s</i>	
Aleš Maver: Narod na preklic? Oblikovanje beloruske identitete v primerjavi s slovensko	1159
<i>Una nazione a revoca? La formazione dell'identità bielorusa a confronto con quella slovena</i>	
<i>A Nation to Recall? Formation of Belarusian Identity Compared to the Slovenian Case</i>	
Marjan Horvat: Uporabe ljudskih pravljič v legitimizaciji političnih ideologij 20. stoletja: nenavadni primer slovenske verzije pravljice Repa velikanka in jugoslovanski samoupravni socializem	1185
<i>L'uso dei racconti popolari nella legittimazione delle ideologie politiche del novecento: l'esempio insolito della versione slovena del racconto La rapa gigante e il socialismo di autogestione jugoslavo</i>	
<i>The Use of Folktales in the Legitimization of Political Ideologies of the 20th Century: The Unusual Case of the Slovenian Version of the Folktale The Gigantic Turnip and Yugoslav Self-governing Socialism</i>	
Polona Tratnik: The Pre–Enlightenment Formation of the Emerging Modern Scientific Episteme and Building Community from Mythical Discourse	1215
<i>La formazione pre-illuministica dell'emergente episteme scientifica moderna e la costruzione della comunità partendo da un discorso mitico</i>	
<i>Predrazsvetljensko oblikovanje modernega znanstvenega epistema in grajenje skupnosti iz mitskega diskurza</i>	

JOSIP VILFAN V PRVEM DESETLETJU PANEVROPSKEGA GIBANJA

Andrej RAHTEN

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije in znanosti, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija

e-mail: andrej.rahten@zrc-sazu.si

IZVLEČEK

V članku je predstavljeno delovanje vodilnega primorskega politika med obema vojnama in predsednika Kongresa evropskih narodnosti dr. Josipa Vilfana v ustanovni dobi in prvem desetletju panevropskega gibanja. Članek temelji na arhivskih virih in politični publicistiki, predvsem na korespondenci med Vilfanom in voditeljem Panevropske unije dr. Richardom Coudenhove-Kalergijem.

Ključne besede: Panevropska unija, Josip Vilfan, Richard Coudenhove-Kalergi, Avstrija, Jugoslavija

JOSIP VILFAN NELLA PRIMA DECADE DEL MOVIMENTO PANEUROPEO

SINTESI

Il contributo presenta l'attività del dott. Josip Vilfan, il principale politico del Litorale sloveno nel periodo tra le due guerre e presidente del Congresso delle nazionalità europee, durante il periodo costitutivo e la prima decade del movimento paneuropeo. Lo studio si basa su materiali d'archivio e sulla pubblicistica politica, soprattutto la corrispondenza tra Vilfan e il leader dell'Unione paneuropea, dott. Richard Coudenhove-Kalergi.

Parole chiave: Unione paneuropea, Josip Vilfan, Richard Coudenhove-Kalergi, Austria, Jugoslavia

UVOD

V slovenskem zgodovinoisju je bilo že večkrat opozorjeno na vlogo slovenskih politikov v panevropskem gibanju, najstarejši organizaciji, ki se zavzema za Združeno Evropo in praznuje letos stoletnico ustanovitve (Rahten, 2001). O tem je nedavno v svoji znani študiji o Paulu Valéryju pisal tudi slavljeneec in izpostavil zlasti vlogo primorskega politika dr. Josipa Vilfana, ki se je leta 1926 udeležil tudi prvega zasedanja Panevropske unije na Dunaju (Žitko, 2018, 299–300). Vilfanova mednarodna dejavnost je bila v slovenskem zgodovinoisju že podrobno obdelana, še zlasti, ko gre za njegovo vlogo v Kongresu evropskih narodnosti (Pelikan, 2005b). Ni pa še bilo opozorjeno na dejstvo, da je navezal tesne stike tudi s pobudnikom panevropskega gibanja, grofom Richardom Nikolausom Coudenhove-Kalergijem. O tem priča tudi zanimiva korespondenca, ki se je ohranila v nekdanjem arhivskem fondu Inštituta za narodnostna vprašanja, danes pa se nahaja v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani. Medtem ko so pisma Coudenhove-Kalergija v omenjenem fondu ohranjena v izvirniku, pa so Vilfanova v kopijah. Del izvirnikov je mogoče najti v Moskvi, arhiv centrale panevropskega gibanja so namreč po »anšlusu« Avstrije leta 1938 zasegli nacisti, sovjeti pa so ga kot vojni plen odpeljali s sabo in je tam še danes, čeprav so si številni pobudniki večkrat prizadevali za njegovo vrnitev.¹ V tem prispevku bo predstavljeno sodelovanje med Vilfanom in Coudenhove-Kalergijem v ustanovni dobi in prvem desetletju panevropskega gibanja, ki se je razmahnilo v dvajsetih letih 20. stoletja (Coudenhove-Kalergi, 1958; Bossuat, 1994, 26–31; Neumann, 1999, 54–59; Ziegerhofer-Pretenthaler, 2004; Göhring, 2016).

USTANOVITEV PANEVROPSKEGA GIBANJA

Coudenhove-Kalergi je bil poldrugo desetletje mlajši od Vilfana, rojena sta bila na različnih koncih habsburške monarhije, a oba na mejah slovanskega sveta.² Medtem ko je Vilfan izhajal iz meščanskih krogov v Trstu, kjer se je slovenstvo soočalo z italijanstvom, je plemič Coudenhove-Kalergi zrasel na gradu Ronsperg, današnjih Poběžovicah, ki ležijo v bližini češko-bavarske meje, torej na takratni meji med habsburško monarhijo in nemškim rajhom. Richard se je sicer rodil 16. novembra 1894 v

1 Gradivo hrani danes Center za ohranitev zgodovinsko-dokumentarnih zbirk (CCHLDK) v Moskvi. Zahvaljujem se dr. Aniti Ziegerhofer z graške univerze, vodilni poznavalki panevropskega gibanja med obema vojnoma, za posredovano informacijo.

2 ASBL, Osebna mapa Josipa Vilfana, pismo Jože Vilfana uredništvu Slovenskega biografskega leksikona, 18. 7. 1969. V literaturi se je uveljavil podatek, da se je Josip Vilfan podpisoval kot »Wilfan« do leta 1939. Vendar je na podlagi pisma njegovega sina Jože mogoče sklepati, da je to obliko opustil nekoliko kasneje, in sicer »takoj z začetkom okupacije Jugoslavije leta 1941«. Po sinovem pričevanju je oče že med prvo svetovno vojno »občutil pisanje priimka z W kot obsoletno«, po italijanski okupaciji Primorske pa se za spremembo ni odločil, »da ne bi ustvaril vtis, da prilagaja svoj priimek italijanskemu pravopisu, ki se v tem primeru pokriva z našim«. Nemška okupacija Jugoslavije pa je bila naposled razlog, da se je odločil za spremembo, ker »je hotel ravno podčrtati, da nima nič skupnega z Nemci«. V tem prispevku je uporabljena oblika »Vilfan«.

Tokuju, kjer je bil njegov oče Heinrich avstro-ogrski diplomat. Njegova mati je bila Japonka Micuko Aojama, leto in pol po njegovem rojstvu pa se je družina Coudenhove-Kalergijevih preselila na grad Ronsperg (Rahten, 2000, 84). Leta 1908, ko je Vilfan v Trstu začel samostojno odvetniško prakso, je Coudenhove-Kalergi vstopil v znameniti dunajski Terezijanum, v katerem so se šolali bodoči diplomati, častniki in uradniki habsburške monarhije (Coudenhove-Kalergi, 1958, 60; Göhring, 2016, 15–22). Po opravljeni maturi se je Coudenhove-Kalergi leta 1913 vpisal na študij filozofije in sodobne zgodovine. Toda že naslednje leto je izbruhnila prva svetovna vojna, ki je Avstro-Ogrska ni preživela. Še pred razpadom države je Coudenhove-Kalergi leta 1917 doktoriral iz filozofije. Konec starega režima in dezintegracija treh evropskih imperijev leta 1918 ga nista potrla. Nasprotno, močno se je navdušil nad idejama o narodni samoodločbi in o ustanovitvi Društva narodov, ki ju je propagiral ameriški predsednik Thomas Woodrow Wilson. Po drugi strani pa je s skrbjo opazoval pohod Leninovih boljševikov, v katerem je videl grožnjo za celotno Evropo. V prevratnih pomladnih dneh leta 1919 se je za kratek čas znašel celo v ujetništvu bavarskih komunistov. Neposredna izkušnja z revolucijo je nanj pustila močan vtis, kar se je kasneje odražalo tudi v njegovem nasprotovanju Stalinovi politiki (Coudenhove-Kalergi, 1937, 158–160).

Novejše raziskave kažejo, da so bili politični nazori Coudenhove-Kalergija predvsem posledica plemiške vzgoje. Čeprav se je zavzemal za demokratične vrednote, je zagovarjal oblikovanje »družbene aristokracije duha«, ki bi v prihodnosti nadomestila staro »fevdalno aristokracijo meča«, demokratična ureditev pa naj bi bila zgolj prehodna faza. Občudovanje državnih zaslug Charlesa de Gaulla kaže, da je bila njegov ideal konservativna Evropa. A v zasebnem življenju je konservativne norme tudi kršil: poročil se je s 13 let starejšo ločenko, dunajsko igralko Ido Roland, ki ni pripadala plemstvu. Kljub simpatijam do habsburške tradicije pa se zdi, da si Združene Evrope ni zamišljal kot neke vrste restavracije nekdanjega imperija, ampak kot zvezo, ki bi temeljila na suverenosti nacionalnih držav (Gehler, 2020, 66–68). In čeprav je nasprotoval spreminjanju državnih meja, kot so se izoblikovale v versajskem sistemu, je menil, da Društvo narodov potrebuje reformo na temelju »kontinentalnega federalizma« (Coudenhove-Kalergi, 1933).

Medtem ko je Vilfan v Trstu tudi v postimperialni dobi nadaljeval z odvetniškim delom, se je Coudenhove-Kalergi ukvarjal predvsem z novinarstvom. Oba pa sta po razpadu habsburške monarhije kazala vedno večje zanimanje za politiko. Medtem ko se je Vilfan uveljavil kot voditelj društva Edinost in bil izvoljen v rimski parlament, se Coudenhove-Kalergi za klasično politiko v nacionalnih strankarskih okvirih ni navdušil. Kot lastnik Ronsperga je po prevratu zaprosil za češkoslovaško državljanstvo, vendar je večino časa deloval na Dunaju. V nekdanji cesarski prestolnici se je vključil tudi v tamkajšnjo prostozidarsko ložo, a jo že po nekaj letih tudi zapustil, češ da ga pri njegovem družbenem delu preveč omejuje (Göhring, 2016, 33–62). Njegova prva politična akcija za popularizacijo ideje o Združeni Evropi je bila povezana z imenom češkoslovaškega predsednika Tomáša Garriguea Masaryka, ki ga je obiskal leta 1920. Masaryk je sicer idejo o tesnejšem evropskem povezovanju ocenil pozitivno, vendar je menil, da čas za neke vrste Združene države Evrope še ni dozorel. Spričo dejstva,

Slika 1: Ustanovitelj panevropskega gibanja Richard N. Coudenhove-Kalergi (Arhiv Marca Ponsa/Coudenhove-Kalergi Gesellschaft).

da se takrat nihče izmed državnikov ni odločil, da bi sprožil tovrstno pobudo, se je Coudenhove-Kalergi te zahtevne akcije lotil kar sam. Po tradiciji za začetek panevropskega gibanja štejemo objavo njegovega članka v dveh vodilnih liberalnih časnikih nemško govorečega sveta: 15. novembra 1922 v *Vösische Zeitung*, dva dni kasneje (vmes je praznoval svoj 28. rojstni dan) pa še v *Neue Freie Presse* (Coudenhove-Kalergi, 1922). S člankoma je vizionarsko napovedal, da Evropi kmalu grozi druga svetovna vojna in posledično njen propad, če se bo še naprej ločevala po mejah nacionalnih držav. Kot rešilni recept je predlagal ustanovitev skupnosti evropskih držav – Panevropo (Posselt, 2022, 1).

Takšen je bil tudi naslov knjige, v kateri je oktobra naslednje leto predstavil program panevropskega gibanja. Knjiga je postala pravi *bestseller*, prevedena je bila v številne jezike, med drugim celo v japonščino in esperanto (Rahten, 2000, 85). Aprila 1924 je izšla prva številka časopisa *Paneuropa* in z njo tudi *Panevropski manifest*. Manifest je vseboval opozorilo, da Evropi grozijo tri velike nevarnosti: nova svetovna vojna, možnost ruske okupacije in gospodarski propad. Da do tega ne bi prišlo, bi se morale evropske kontinentalne države (brez Velike Britanije in Sovjetske Rusije) združiti. Druga drugi bi morale pogodbeno zajamčiti nedotakljivost meja, skleniti defenzivno zvezo za varovanje skupne vzhodne meje in carinsko unijo. Združena Evropa bi tako stopila ob bok ostalim svetovnim velesilam: Veliki Britaniji, Rusiji, Ameriki in Aziji pod japonsko dominacijo. Coudenhove-Kalergi je v manifestu privrženec panevropske ideje pozval na odločen boj za Združeno Evropo:

Kar sta sanjala Komensky in Nietzsche, kar si je zamislil Kant in sta hotela Bonaparte in Mazzini, to naj uresniči panevropsko gibanje: Združene države Evrope! V boju za Panevropo so vloge porazdeljene tako, da se borijo nemški panevropejci samo proti nemškim antievropejcem, francoski panevropejci pa proti francoskim antievropejcem. Vsaka drugačna taktika prinaša več škode kot koristi in šovinizem povečuje, namesto da bi ga zmanjševala. Samo če se v nekem narodu uveljavi evropska misel proti šovinizmu, jo je upravičen prenašati tudi navzven. Prvi panevropejci se

morajo zavedati, da so prednja straža milijonske armade v odločilnem boju za prihodnost našega kontinenta. V znaku sončnega križa, ki povezuje sonce razsvetljenstva z rdečim križem mednarodne človečnosti, bo panevropska misel zmagala nad vso omejenostjo in nečlovečnostjo šovinistične uničevalne politike (Coudenhove-Kalergi, 1924).

Sedež panevropskega gibanja je postal Dunaj. Avstrijska vlada mu je leta 1925 namenila reprezentativne prostore v Hofburgu, nekdanji rezidenci habsburških cesarjev (Gehler, 2020, 83). Tudi prva nacionalna organizacija panevropskega gibanja je bila avstrijska. Coudenhove-Kalergiju je uspelo prepričati vodilne avstrijske državnike, da so se priključili gibanju, in to ne glede na strankarsko pripadnost. Tako je krščanski sociallec in zvezni kancler Ignaz Seipel postal predsednik Avstrijskega panevropskega gibanja, socialdemokrat in vicekancler Karl Renner pa je pristopil častnemu odboru (Göhring, 2016, 77–79). Po podobnem ključu je bila nato sestavljena tudi nemška organizacija, za njo pa še druge. Na Dunaju se je jeseni 1926 zbral tudi prvi panevropski kongres, na katerem se je med drugim znašla skupina prominentnih slovenskih politikov, med njimi tudi Vilfan.

PANEVROPSKI KONGRES NA DUNAJU

V očeh Coudenhove-Kalergija je bil Vilfan zanimiva osebnost, ker je podobno kot on vodil nevladno organizacijo, ki je imela kot njegovo gibanje prav tako vseevropski značaj. Sredi oktobra 1925 v Ženevi ustanovljeni Kongres evropskih narodnosti, ki sta ga vodila Vilfan kot predsednik in estonski Nemec Ewald Ammende kot generalni sekretar, je imel sicer ohlapnejšo organizacijsko strukturo kot Panevropska unija. A je nastopal v imenu manjšinskih organizacij iz dvajsetih držav, ki so zastopale interese okoli štirideset milijonov evropskih državljanov. Coudenhove-Kalergi se je zavedal, da gre za vplivno združenje, ki ga je želel vključiti v svoja prizadevanja za tesnejšo evropsko integracijo. Vilfan pa je po drugi strani s simpatijami gledal na gibanje, ki je – podobno kot on – javno obsojalo razraščajoči se nacionalizem v Evropi. Ne samo Vilfan, ki se je spopadal z naraščajočo nestrpnostjo fašistične Italije do slovenske in hrvaške manjšine predvsem z delovanjem v Kongresu evropskih narodnosti, tudi politiki v jugoslovanski Sloveniji so iskali alternativne načine, kako pomagati sonarodnjakom. Ob dejstvu, da jugoslovanska kraljevina Karađorđevićev ni bila sposobna v meddržavnih pogajanjih zagotoviti ustrezne zaščite slovenski manjšini v Italiji in Avstriji, so tudi slovenski politiki v Jugoslaviji začeli pospešeno iskati pomoč v okviru različnih nevladnih mednarodnih forumov. Eden od takšnih je bila tudi Panevropska unija (Coudenhove-Kalergi, 1932).

V osrednjem glasilu Slovenske ljudske stranke, ki je bila takrat vodilna politična sila na Slovenskem, so postali na Coudenhove-Kalergija pozorni že v začetku leta 1922, ko so se v polemiki z osrednjim liberalnim glasilom *Jutro* sklicevali na njegov feljton v *Neue Freie Presse*, objavljen 21. januarja. Zlasti

jih je pritegnila njegova ugotovitev, da je za propadanje zahodne kulture krivo usihanje krščanske misli v Evropi.³ Kljub precejšnjemu zanimanju za razvoj panevropskega gibanja pa v slovenskem tisku novembra 1922 ni zaslediti odmevov na kasnejši prelomni članek Coudenhove-Kalergija, objavljen v *Vösische Zeitung* in *Neue Freie Presse*. Tako je *Slovenec* 18. novembra uvodnik raje posvetil opisom velike draginje na Dunaju in domnevnim ambicijam fašistične Italije Benita Mussolinija, da naj bi Avstrija kot »nevtralna alpska država« sčasoma postala italijanska vazalna tvorba.⁴ Tudi glasilo staroliberalcev *Slovenski narod* se je takrat razpisalo o avstrijskem vprašanju in Mussolinijevi aneksionistični ambiciji, pri čemer je bilo njenemu (dokončnemu) razkosanju naklonjeno.⁵ Slovenski politični eliti bi bila ljubša njena priključitev Nemčiji, kot pa da bi se vanjo vrnili osovraženi Habsburžani. Občasno so ti sicer še vedno zašli med novice slovenskega tiska, *Jutro* je tako teden dni po objavi panevropskih člankov Coudenhove-Kalergija poročalo o domnevnem incidentu legitimistov na Dunaju. Slednji so namreč s pohodom po ulicah nekdanje imperialne prestolnice proslavili deseti rojstni dan Otona, sina isto leto umrlega habsburškega vladarja Karla.⁶ Po spletu zgodovinskih okoliščin bo pol stoletja kasneje prav cesarjevič Oton, bolj znan kot Otto von Habsburg, po smrti Coudenhove-Kalergija prevzel predsedovanje panevropskemu gibanju.

Temeljno knjigo Coudenhove-Kalergija *Panевropa* je vodilni slovenski politik, načelnik Slovenske ljudske stranke Anton Korošec ocenil za najboljšo na temo evropskega povezovanja. V začetku leta 1926 je zapisal, da je pot do politične »zveze evropskih kontinentalnih držav« še zelo dolga, precej bolj optimističen pa je bil glede ekonomskega povezovanja: »Gospodarska Panevropa, ki bo vstajala v obliki trgovinskih pogodb in carinskih unij, pa bo prišla prej, in bržkone za mase neopaženo.« Korošec je ugotavljal, da so med glavnimi zagovornicami panevropskega povezovanja industrijsko močne države, kot so Francija, Nemčija, Avstrija in Češkoslovaška, medtem ko so manjše z manj razvito industrijo rezervirane. A menil je, da bi tudi slednje morale biti za Panevropo zainteresirane in »se pravočasno zediniti na odpor proti onim, ki jih hočejo napraviti za svoje kolonije« (Korošec, 1926a, 52–53). S tem, ko se je sredi dvajsetih let 20. stoletja parlamentarizem v številnih evropskih državah znašel v krizi, naj bi po Koroščevem mnenju nastajala plodna tla za rast militarizma. A četudi naj bi »prestroga germanska strankarska disciplina« negativno vplivala na delovanje parlamentarizma, ga je vseeno označil za boljšega od alternative v obliki absolutizma in diktature. Menil je, da v modernem življenju ni več prostora za centralistično urejene države, čas naj bi bil zrel za samouprave, avtonomije in federacije: »Danes je mogoč le en korak naprej

3 Slovenec, 24. 1. 1922: Kako si »Jutro« predstavlja prerod naroda, 3.

4 Slovenec, 18. 11. 1922: Položaj na Dunaju, 1.

5 Slovenski narod, 18. 11. 1922: Avstrijsko vprašanje, 1.

6 Jutro, 23. 11. 1922: Monarhistična demonstracija na Dunaju, 1.

še, to je v absolutizmu, ali pa nazaj k decentralizirani demokraciji, kakor je na drugi strani prepuščeno državam, da se same zaduše v gospodarski in kulturni izolaciji ali da si odkrito ponudijo roke za izoblikovanje Panevrope, oziroma slične mednarodne državne tvorbe» (Korošec, 1926b, 265–268).

Ne samo Korošec, ki ga politični krogi na Dunaju očitno še niso pozabili, v času priprav na prvi kongres Panevropske unije je vabilo prejel tudi Vilfan. 6. septembra 1926 se je nanj obrnil Coudenhove-Kalergi. Politika se do takrat očitno še nista poznala, saj je ob koncu pisma slednji izrazil veselje, da ga bo imel priložnost osebno spoznati. Vilfana je sicer zaprosil, če bi lahko nastopil z referatom z naslovom *Manjšinski kongres v Ženevi*, pri čemer ga je obvestil, da naj bi o tej tematiki govoril tudi Camillo Morocutti.⁷ Ta v Sv. Lenartu v Slovenskih goricah rojeni zdravnik je veljal za ideologa Nemcev, ki so po razpadu skupne države ostali v jugoslovanski Sloveniji (Rahten, 2020, 459–460). Kot je razvidno iz pisma 18. septembra, je Vilfan upošteval željo, da svoj referat predhodno uskladi z Morocuttijem. Že pred tem je Vilfanu svoj referat z naslovom *Panevrope kot rešitev manjšinskega vprašanja* poslal Morocutti, ki je na desetih straneh obširno opisal svoja stališča. Med drugim se je zavzel za ustanovitev nove organizacije, »panevropske centrale za zaščito manjšin«, v kateri naj bi sodelovali tako predstavniki manjšin kot državnih oblasti.⁸ Vilfan je v pismu Coudenhove-Kalergiju zapisal, da se v bistvenih točkah memoranduma strinja z Morocuttijem. Vendar pa je tudi poudaril, da se mu zdi zamisel ustanovitve predlagane organizacije prezgodnja. Ni je sicer povsem odklonil, a je menil, da bi se razprava o njej morala izpeljati za zaprtimi vrati kongresa.⁹ Teden dni kasneje je Vilfan poslal Coudenhove-Kalergiju, v vednost pa tudi Morocuttiju, še svoj referat.¹⁰

Prvega kongresa Panevropske unije od 3. do 6. oktobra 1926 na Dunaju, na katerem se je zbralo 2000 delegatov, predstavnikov 24 narodov, se je udeležila tudi močna slovenska delegacija. Vodil jo je Korošec, družbo pa sta mu delala Vilfan in primorski krščanski sociallec Engelbert Besednjak. Korošec je za časnik *Slovenec* med drugim takole ocenil pomen panevropskega gibanja:

*Zato je treba panevropsko gibanje ne le pozorno zasledovati, ampak se ga tudi udeleževati. Najmanjša korist, ki jo nam lahko prinese, je ena možnost več za prijateljsko zbliževanje narodov, in to nam je posebno potrebno, na političnem kakor na kulturnem polju, da bi – kot narod in država – lažje branili svoj status quo in pomagali rojakom izven današnjih meja, pa tudi na gospodarskem polju, da bi brž premagali izvestne šikane, ki nikomur ne koristijo in nam zagrenjujejo obstanek.*¹¹

7 ARS, AS 1164, škatla 847, pismo Coudenhove-Kalergija Vilfanu, 6. 9. 1926.

8 ARS, AS 1164, škatla 847, Morocuttijev memorandum za panevropski kongres, brez datuma.

9 ARS, AS 1164, škatla 847, Vilfanovo pismo Coudenhove-Kalergiju, 18. 9. 1926.

10 ARS, AS 1164, škatla 847, Vilfanovo pismo Coudenhove-Kalergiju, 24. 9. 1926.

11 Slovenec, 21. 10. 1926: Po I. panevropskem kongresu, 2.

Korošec je sicer dobil vtis, da naj bi dunajski kongres »ideji več škodoval, kot koristil«, saj naj bi Coudenhove-Kalergi »marsikaj pokvaril z malenkostnimi neokusnostmi, ki se na tako vidnem forumu kaj rade maščujejo«. Vendar je skupaj z Besednjakom in Vilfanom kljub temu optimistično ocenil, »da je panevropski pokret danes prešel mejo, ki loči utopije od resnega načrta«.¹² Ni dvoma, da si je Korošec zamišljal tudi evropsko prihodnost Slovencev v okviru Jugoslavije. A je očitno računal, da morajo Slovenci pri panevropskem povezovanju biti zraven in imeti aktivno vlogo. To je dokazal že z udeležbo na kongresu v nekdanji cesarski prestolnici, ko je bil tudi izvoljen v vodstvo Panevropske unije (Jurčec, 1969, 297).

Vilfan je v svojem referatu opisal začetke in cilje delovanja Kongresa evropskih narodnosti (Rahten, 2004, 44). Pri tem je izpostavil zlasti pomembne zasluge Ammendeja, ki je uspel povezati predstavnike različnih manjšin. Čeprav je bil baltski Nemec, v kongresu pa so bile prav nemške manjšine močno zastopane, je Vilfan zavrnil očitke, da predstavlja Kongres evropskih narodnosti nemški projekt. Takšno gledanje naj bi po Vilfanovem mnenju izhajalo iz podcenjevanja bodisi inteligence bodisi iskrenosti zastopnikov nenemških manjšin. Pozdravil je dejstvo, da je prav iz vrst »tega res velikega naroda« izšel manjšinec, ki je bil sposoben povezati predstavnike drugih narodnosti. Pri ustanovnih aktivnostih je Vilfan izpostavil tudi zasluge ukrajinskega cionista Lea Motzkina, latvijskega Nemca Paula Schiemanna, poljskega grofa Stanisława Sierakowskega in zastopnika Madžarov na Češkoslovaškem Géze de Szüllö. Vilfan se je v referatu zavzel za solidarnost med evropskimi narodi, prav predstavniki manjšin pa bi lahko pomembno prispevali k »razstrupljanju politične atmosfere v Evropi«, kar bi ustvarilo pogoje za »panevropsko rešitev«.¹³

Za predsednika Panevropske unije je bil na dunajskem kongresu z aklamacijo izvoljen Coudenhove-Kalergi. Naslednje leto je bil za častnega predsednika organizacije imenovan francoski zunanji minister Aristide Briand, ki je imel 5. septembra 1929 v skupščini Društva narodov v Ženevi tudi znameniti govor, s katerim se je zavzel za ustanovitev evropske federacije (Gehler, 2020, 83, 94–95). 17. maja 1930, prav v času zasedanja drugega kongresa Panevropske unije v Berlinu, je francoski veleposlanik Pierre de Margerie izročil nemškemu državnemu tajniku Carlu Schubertu Briandov memorandum o evropski federaciji (Bossuat, 1994, 51–67). Istega leta je tudi Vilfan v tezah za svoj referat na zasedanju Kongresa evropskih narodnosti izrazil upanje, da bo v prihodnosti prišlo do evropske integracije, pri čemer je izpostavil medsebojno spoštovanje kulturne različnosti:

Za ohranjanje in nadaljnji razvoj evropske kulture mora vsak evropski narod gojiti in razvijati lastno specifično kulturo. Le tako bo lahko v skladu s svojimi lastnostmi doprinal k skupni kulturi Evrope in v polni meri

12 Slovenec, 21. 10. 1926: Po I. panevropskem kongresu, 2.

13 ARS, AS 1164, škatla 847, Vilfanov kongresni referat, brez datuma.

pospeševal in bogatil svojo lastno kulturo iz kulturne zakladnice katerega od sosednjih evropskih narodov ali skupne evropske kulture. Šele s tem bodo postavljeni pogoji za spravo in solidarnost med evropskimi narodi in šele s tem bodo vzpostavljeni primerni psihološki pogoji za združitev evropskih držav v zvezo, v katerikoli obliki in v kateremkoli obsegu bi do slednje že prišlo (Pelikan, 2005a, 16).

Dunaj je ostal mednarodni sedež panevropskega gibanja vse do konca obstoja prve avstrijske republike. Da bi lažje opravljal funkcijo nadnacionalnega središča vseevropskega povezovanja, je Coudenhove-Kalergi nekaj časa zagovarjal tudi njegovo izločitev iz Avstrije. V skladu z njegovim načrtom naj bi Dunaj tako postal nevtrarno mesto, v katerem bi bil tako sedež Društva narodov kot tudi Panevropske unije (Göhring, 2016, 79–82). Zanimivo je, da je podoben načrt sredi dvajsetih let 20. stoletja zagovarjal tudi politik Slovenske ljudske stranke Janko Brejc, ki pa ga je videl predvsem kot del njegovih zamisli o razkosanju Avstrije in priključitvi avstrijske Koroške Jugoslaviji (Rahten, 2020). Čeprav tovrstni načrti niso dobili širše politične podpore, je Dunaj ostal pomembno središče mednarodnega delovanja. Tako se je leta 1928 tja preselil tudi Vilfan, saj fašistična Italija ni več omogočala niti najnižjih standardov demokratičnega političnega dela. V avstrijski prestolnici se je v celoti posvetil delovanju v Kongresu evropskih narodnosti (Pelikan, 2005a, 14; Bajc, 2005, 129).

Organizacijo Panevropske unije, kot si jo je zamislil Coudenhove-Kalergi, so sestavljala predstavništva na nacionalni ravni. Jugoslovansko, ustanovljeno poleti 1930, je kljub uradni državni unitaristični ideologiji imelo tri izpostave, ki so odražale narodno raznolikost (Životić, 1930). Ljubljansko je vodil Andrej Gosar, zagrebško ekonomist Milan Vrbanić in beograjsko univerzitetni profesor Dragoljub Arandelović, oba senatorja. Slovenski tisk je redno spremljal delovanje panevropskega gibanja in komentiral izjave Coudenhove-Kalergija, *Slovenec* sicer z določeno mero kritičnosti, češ da bi se moral bolj opirati na krščanske temelje. Podpredsednika ljubljanske organizacije, ki je imela ustanovni občni zbor 3. septembra 1930 v Ljubljani, sta bila pravnik Metod Dolenc in Vladimir Ravnihar, tajnik prav tako pravnik Ferdinand Majaron, medtem ko je blagajnik postal ravnatelj Zadružne gospodarske banke Ivan Slokar. V odboru ljubljanske organizacije so bili med drugim Janko Brejc, Izidor Cankar, Ivan Perne in Milan Vidmar. Prvi občni zbor jugoslovanskega predstavništva Panevropske unije, ki ga je vodil nekdanji zunanji minister Momčilo Ninčić, je bil leta 1931 v Beogradu, drugi naslednje leto v Zagrebu in tretji v Ljubljani, vsakič 17. maja, na obletnico, ko je Briand leta 1930 predstavil že omenjeni memorandum o evropski politični zvezi (Rahten, 2022, 335–336). V *Slovencu* so Briandovo pobudo toplo pozdravili in jo ovrednotili kot miroljubno alternativo Mussolinijevemu govoru v Firencah, ko je istočasno slavil »bojnega duha fašistične Italije«. Ob tem so jo primerjali tudi s prizadevanji Coudenhove-Kalergija, katerega načrt

Panевроpe naj bi bil ambicioznejši.¹⁴ Tudi na slovenski levici so načelno podpirali Briandovo pobudo, čeprav so menili, da je »problem Panевроpe danes še sanjarija« (Rahten, 2004, 46).

Korošec je bil več let predsednik častnega odbora Panевроpske unije v Kraljevini Jugoslaviji, kjer so mu med drugim delali družbo znameniti kipar Ivan Meštrović, pravnik Leonid Pitamic, nekdanji beograjski župan Kosta Kumanudi in hrvaški politik Stanko Šverljuga, čigar slovenska soproga Eleonora je bila dvorna dama kraljice Marije.¹⁵ Ravnihar je v spominih takole opisal svoje delovanje v panевроpskem gibanju pred drugo svetovno vojno:

Tudi Jugoslavija je imela v vseh svojih glavnih mestih odbore, tako tudi v Ljubljani. Član tega odbora sem bil z vsega početka. Temeljna misel Panевроpi je bila: mir, sožitje med evropskimi narodi in državami na temelju pravičnosti in mirnega sporazuma na kulturnih področjih, z ureditvijo velikih gospodarskih problemov z vidika gospodarske nove 'Evrope', ki bodo eno samo carinsko področje, naj bi se zamisel praktično ustvarila. Pa če bi se zamisel na prvi pogled tudi zdela fantom, utvara, utopija, ni je bilo a priori zavračati. /.../ Saj je gotovo, da taka stremljenja ne vedejo do cilja čez noč (Ravnihar, 1997, 263–264).

Vilfan sicer ni bil član jugoslovanskega predstavništva Panевроpske unije, saj je bil italijanski državlján, s Coudenhove-Kalergijem je sodeloval predvsem v svojstvu izvedenca za manjšinska vprašanja. Hkrati pa je glede na ohranjeno korespondenco možno sklepati, da je imel prav on med obema vojnama med slovenskimi politikí najtesnejše povezave z ustanoviteljem panевроpskega gibanja. V stiku sta ostala tudi po dunajskem kongresu Panевроpske unije. Tako ga je Coudenhove-Kalergi sredi februarja 1927 povabil k sodelovanju pri novoustanovljenem glasilu *Panевropa-Korrespondenz*. Pri tem se mu je opravičil, ker mu za morebitne prispevke ne bo mogel zagotoviti »materialnega nadomestila, ampak zgolj zadoščenje, da služi resnično dobri stvari«.¹⁶ Med Vilfanovimi papirji se nahaja tudi vabilo na drugi kongres Panевроpske unije, ki naj bi bil organiziran od 9. do 11. oktobra 1927 v Bruslju.¹⁷ Očitno je imel Coudenhove-Kalergi sprva namen, da bi skliceval panевроpske kongrese na letni ravni. A kot kaže primer sklica v Bruslju, je bil pri tem preveč ambiciozen, saj do zasedanja takrat ni prišlo, uradno zaradi prevelikega obsega dela s pripravami. Prestavljen je bil na naslednje leto v Pariz, a tudi s tem ni bilo nič (Lauterbach, 1929, 799). Naposled je bil organiziran šele v Berlinu maja 1930. A kljub organizacijskim in finančnim težavam se je panевроpsko gibanje krepilo in dobivalo vedno več privržencev.

14 Slovenec, 20. 5. 1930: Združene države Evrope, 1.

15 Slovenec, 27. 9. 1932: Pred zasedanjem Panевроpskega kongresa v Baslu, 2.

16 ARS, AS 1164, škatla 847, pismo Coudenhove-Kalergija Vilfanu, 17. 2. 1927.

17 ARS, AS 1164, škatla 847, vabilo Vilfanu na drugi kongres Panевроpske unije, 9.–11. 10. 1927.

BASELSKI KONGRES PANEVROPSKE UNIJE

Panevropsko gibanje je desetletnico svojega delovanja proslavilo na kongresu Panevropske unije v Baslu, ki je bil sklican v terminu od 1. do 4. oktobra 1932. Vabilo na kongres, ki je bil za dunajskim in berlinskim tretji po vrsti, je Coudenhove-Kalergi že v začetku avgusta poslal tudi Vilfanu. Ta je bil takrat še pod vtisom precej burnega dogajanja na zasedanju Kongresa evropskih narodnosti, ki se je v začetku julija končalo na Dunaju. To je bilo že osmo po vrsti, po sedmih zasedanjih v Ženevi, so se tokrat manjšinski voditelji prvič sestali na Dunaju. Prišlo je do incidenta, ko je madžarski manjšinski prvak János grof Esterházy ostro napadel ravnanje slovaških politikov na Češkoslovaškem, pri čemer mu je Vilfan celo vzel besedo (Molnár, 2011, 30). Pri tem se je slednji tako močno razburil, da je doživel »živčni napad« in mu je postalo slabo.¹⁸ V pismu je Coudenhove-Kalergi sicer pohvalil delo dunajskega zasedanja Kongresa evropskih narodnosti in Vilfana povabil, da aktivno sodeluje na bližnjem srečanju panevropejcev v Švici. Zaradi »eminentnega pomena problema manjšin za ustanovitev Panevrope« je Coudenhove-Kalergi predvidel tudi oblikovanje posebne komisije za manjšinsko pravo, Vilfanu pa ponudil, da prevzame njeno predsedovanje.¹⁹

Vilfan mu je odgovoril šele dober mesec kasneje, pri čemer je kot razlog navedel bolezen, ki je bila verjetno povezana z omenjeno slabostjo, ki ga je doletela v duelu z Esterházyjem. V izbranih besedah se je Vilfan zahvalil za vabilo v Basel, vendar pa je izrazil tudi kritiko, ker naj bi bil v programu kongresa problem položaja manjšin postavljena na stranski tir in zreduciran zgolj na manjšinsko pravo. Menil je, da se s stališča Kongresa evropskih narodnosti spričo takšne omejitve pri predstavljanju problema manjšin pojavljajo tehtni pomisleki. Prav tako naj bi si po Vilfanovem mnenju ta tematika zaslužila obravnavo na plenarnem zasedanju, ne pa da bi se jo odpravilo zgolj z razpravo na eni od komisij. Potrdil je povezanost manjšinskega vprašanja s problemom evropske integracije, pri čemer je opozoril zlasti na razpravo Kongresa evropskih narodnosti iz leta 1930, ki ni bila omejena zgolj na proteste in reklamacije, ampak je minila v evropskem duhu in ob priznavanju odgovornosti vseh deležnikov pri premagovanju ovir. Vabila Coudenhove-Kalergija, naj bi prevzel vodenje komisije za manjšinsko pravo, Vilfan ni sprejel. Ne samo zato, ker je menil, da bi njen naziv bilo potrebno razširiti z zgolj pravnih okvirov in jo preimenovati v komisijo o evropskem manjšinskem problemu, ampak tudi zaradi lastne funkcije. Zapisal je, da kot zastopnik jugoslovanske manjšine v Italiji objektivno gledano naj ne bi bil primerna osebnost za vodenje komisije, kjer naj bi prišle na plan zelo nasprotujoče si tendence.²⁰

18 Jutro, 9. 7. 1932: Po dunajskem kongresu manjšin, 2.

19 ARS, AS 1164, škatla 847, pismo Coudenhove-Kalergija Vilfanu, 1. 8. 1932.

20 ARS, AS 1164, škatla 847, Vilfanovo pismo Coudenhove-Kalergiju, 6. 9. 1932.

Slika 2: Josip Vilfan, datum posnetka neznan (OZE NŠK).

Coudenhove-Kalergi je Vilfanu odgovoril s pismom 13. septembra. Obvestil ga je, da se je v vmesnem času povezal s katalonskim pisateljem Joanom Estelrichom, če bi prevzel vodenje manjšinske komisije na bližajočem se kongresu v Baslu. Vilfanu je zagotovil, da se v celoti strinja z njegovimi pogledi na manjšinsko vprašanje v Evropi. Po mnenju Coudenhove-Kalergija naj ne bi bilo možno doseči iskrene in trajne sprave v Evropi brez pravične in uravnotežene rešitve tega vprašanja. Na Vilfanovo kritiko, da Panevropska unija doslej ni posvečala dovolj pozornosti manjšinski problematiki, je odvrnil, da ne gre za podcenjevanje, ampak načelo, po katerem imajo prednost pri obravnavi tista

vprašanja, ki so trenutno najbolj aktualna. Tako je spomnil, da se je Panevropska unija prioriteto posvečala že revizionizmu, reparacijam in soočanju z boljševizmom, prav baselski kongres pa naj bi nudil dober uvod v obravnavo manjšinskega vprašanja. Coudenhove-Kalergi je poudaril, da ima zanj velik pomen kontinuirano in tesno sodelovanje z Vilfanovo organizacijo, zato je izrazil pričakovanje, da bosta ob robu kongresa lahko o tem poglobljeno razpravljala. Da bi dal manjšinskemu vprašanju potreben poudarek, je napovedal, da bo o položaju manjšin osebno spregovoril že v uvodnem nagovoru na kongresu, prav tako pa je izrazil pripravljenost, da že na otvoritvenem plenarnem zasedanju kongresa nastopita Vilfan ali Estelrich. Na koncu pisma je Coudenhove-Kalergi Vilfana še zaupno obvestil, da so italijanske vlade kljub njegovim prizadevanjem panevropske kongrese »sabotirale« in da tudi na baselskem predvidoma ne bo sodeloval »noben fašist«. ²¹

Kmalu za omenjenim pismom je Vilfan prejel še uradno vabilo s programom baselskega kongresa. ²² Vendar je moral Coudenhove-Kalergi kmalu ugotoviti, da bo Vilfanova vloga manj opazna, kot je pričakoval. Slednji je izrazil veselje, ker naj bi Estelrich dobil priložnost govoriti na otvoritvenem zasedanju. Prav tako je bil pripravljen razpravljati o možnostih sodelovanja med Kongresom evropskih narodnosti in Panevropsko unijo, čeprav zgolj v osebni imenu, češ da ne želi prehitovati sklepov organov svoje organizacije. Prav tako pa je Coudenhove-Kalergiju sporočil, da bo lahko v Basel prispel šele bolj proti koncu zasedanja, kot razlog pa je navedel, da so se zavlekle formalnosti glede – njegove (druge) poroke. ²³

Baselskega kongresa se je udeležilo prek 600 delegatov. Slovensko panevropsko podružnico iz Kraljevine Jugoslavije je v Baslu zastopal Majaron. ²⁴ Coudenhove-Kalergi je napovedal oblikovanje »evropske stranke, ki bo začela boj za uresničenje evropske ideje, če mogoče, z vladami, če pa bo potrebno, pa proti vladam«. Poudaril je, da grozita Evropi tako svetovna vojna kot svetovna revolucija. ²⁵ Vodilni slovenski dnevnik *Slovenec* je opozarjal na razliko med mlačno in kompromisarsko politiko evropskih diplomatov v ženevskem Društvu narodov ter odločnim ravnanjem privržencev panevropskega gibanja:

V Baslu sedijo idealisti, romantiki, mladina. Njim ni mar za tradicije, katere je nakopičila zgodovina, oni se ne brigajo za predsodke nacionalizma in supernacionalizma, oni niti ne priznavajo državnih meja. Kot revolucionarji gredo mimo vseh težav in preko vseh prepadov ter se navdušujejo za svojo

21 ARS, AS 1164, škatla 847, pismo Coudenhove-Kalergija Vilfanu, 13. 9. 1932.

22 ARS, AS 1164, škatla 847, vabilo dunajske centrale Panevropske unije Vilfanu, 24. 9. 1932.

23 ARS, AS 1164, škatla 847, Vilfanovo pismo Coudenhove-Kalergiju, 27. 9. 1932. Vilfanova prva soproga Marija je umrla ob koncu prve svetovne vojne za špansko gripo. Drugič se je poročil s svojo tajnico na Dunaju Evgenijo Sorekin – Ženjo (Jernej Vilfan, 2005, 145).

24 Slovenec, 27. 9. 1932: Pred zasedanjem Panevropskega kongresa v Baslu, 2.

25 Slovenec, 2. 10. 1932: Pričetek III. panevrop[skega] kongresa, 2.

veliki vseevropski ideal, na katerega zborovalci v Ženevi gledajo s skepto ali s cinizmom. V Ženevi branijo prošlost, v Baselu se borijo za bodočnost (Rahten, 2001, 24–25).

Vodilni slovenski dnevnik je zavračal očitke, da naj bi bilo panevropsko gibanje »zgrajeno na samih utopijah« in da naj bi šlo zgolj za »politični futurizem«, kot se je nekoč izrazil italijanski zunanji minister Dino Grandi. Po pisanju *Slovenca* naj bi bilo panevropsko gibanje res projekt idealistov, ki tudi ni brez pomanjkljivosti, vendar naj bi si kljub temu zaslužilo vso priznanje:

In vendar bomo baselski kongres vseevropskih idealistov pozdravili z velikim spoštovanjem. V očeh suhoparne politične aritmetike morda kongres res ne predstavlja mnogo. Svetovni tisk nam poroča, da sedi v krasni rdeči dvorani vzorčnega sejma v Baselu en revni tisoč zborovalcev, med katerimi je nad sto časnikarjev in 26 delegatov raznih narodnosti. Delegatov narodnosti in ne držav. Kaj predstavlja ta peščica, ta 'pusillus grex'? Koliko odstotkov javnega mnenja? Toda mimo vseh teh nepravilnih statističnih razmotrivanj, ki rada osmešujejo vsak idejni projekt, bomo kot krščanski narod, ki dolguje svoj obstoj nesebičnemu delu idealnih velikanov iz naše davne prošlosti, spoštljivo pozdravili vse može, ki se hočejo nesebično in odkritosrčno žrtvovati, da rešijo Evropo pogube.²⁶

Kot je zapisal avtor *Slovenčevega* komentarja o baselskem kongresu, naj bi panevropsko gibanje edino nudilo pravi odgovor na nevarnost komunizma in nacionalizma, ki pretita Evropi:

Vseevropski kongres se nam zdi v prvi vrsti močna afirmacija idejnih vrednot nad materialnimi vrednotami. Ideja o sodelovanju, o sožitju, o sopomaganju, ideja o skupni medsebojni povezanosti slojev, socialnih stanov in narodov ter naposled držav, ideja o skupnih 'veselih' žrtvah, ki so potrebne za premaganje skupnih nepravil, to so nauki krščanstva, s katerimi že dva tisoč let skuša izriniti iz neukročenega človeškega srca egoistične instinkte. Nacionalizem in komunizem, od katerih pripravlja prvi novo svetovno vojno med narodi, drugi pa svetovno vojno med socialnimi stanovi, sta krivi veri, ki izhajata obe iz predpostavke, da je gmotno stanje najvišji cilj človeškega hotenja. Baselski sestanek nasprotno je mogočna demonstracija duševnih vrednot proti diktaturi materializma. /.../ Za nas ostane glavno, da so se ravno danes našli pogumni duhovi, ki si upajo zaklicati nacionalizmu in boljševizmu v zobe, da hočejo vso navlako enih in drugih očistiti s krščanskimi nauki o ljubezni med stanovi in med narodi.²⁷

26 Slovenec, 7. 10. 1932: Moč idealizma, 1.

27 Slovenec, 7. 10. 1932: Moč idealizma, 1.

Med sklepi baselskega kongresa so v slovenskem tisku poudarili predvsem ustanovitev Evropske akademije, »ki bo obstojala iz prominentnih zastopnikov evropske umetnosti in znanosti kot izraz evropske kulturne skupnosti«. ²⁸

Čeprav se je Vilfan pridružil udeležencem kongresa v Baslu šele proti koncu zasedanja in je imel precej manj opazno vlogo, kot je sprva pričakoval Coudenhove-Kalergi, pa mu je bil slednji vseeno hvaležen za prihod. V pismu z dne 11. oktobra 1932 se mu je celo opravičil, ker v kongresni gneči ni našel dovolj časa za temeljit pogovor o sodelovanju med Kongresom evropskih narodnosti in Panevropsko unijo. A to se mu ni zdelo problematično, saj je izrazil pričakovanje, da se bosta oba tako ali tako kmalu srečala na Dunaju. Coudenhove-Kalergi je menil, da bi morala bodoča Evropska stranka med glavne programske točke uvrstiti tudi popolno zaščito manjšin, te pa bi v njej lahko imele parlamentarno platformo za izražanje svojih zahtev. Predsednik Panevropske unije je Vilfanu zaupal, da naj bi bile evropske manjšine pred naslednjo alternativo: iredentizem ali Panevropa. Tako naj bi bilo tudi v interesu večinskih narodov dati manjšinskemu gibanju evropski značaj, s čimer bi bilo onemogočeno, da bi zapadlo pod ultranacionalistični ali komunistični vpliv. Da bi se izognili podvajanju, je Coudenhove-Kalergi izrazil pripravljenost, da bi Panevropska unija sprejela že obstoječe usmeritve Kongresa evropskih narodnosti. Vprašal je Vilfana, ali meni, da bi kazalo manjšinsko komisijo, oblikovano na zasedanju v Baslu, razglasiti za stalno, s čimer bi dobila status veznega člana med obema organizacijama. Ni pa Coudenhove-Kalergi pri tem predlogu vztrajal, če bi Vilfan ocenil, da gre za odvečen gremij. ²⁹

V ohranjenem arhivskem gradivu med Vilfanovimi papirji odgovora na to pobudo ni, a je iz prejšnjih pisem razvidno, da ni bil ravno navdušen nad poglobljanjem sodelovanja med Panevropsko unijo in Kongresom evropskih narodnosti. Ni se mogoče znebiti občutka, ki veje iz korespondence, da se je bal scenarija, po katerem bi s tesnejšim sodelovanjem manjšinski kongres izgubil svojo samostojnost in se nekako utopil v panevropskem gibanju kot ena od njegovih sekcij. Po drugi strani pa je v organizaciji Coudenhove-Kalergija videl pomembno zaveznico v boju proti evropskim nacionalizmom in totalitarizmom različnih barv, zato je s slednjim ohranjal konstruktiven in spoštljiv dialog.

EPILOG: PANEVROPA IN MANJŠINSKI KONGRES V PRIMEŽU TOTALITARNIH REŽIMOV

Panevropsko gibanje je hitro pognalo precej močne korenine v številnih evropskih državah. Edina pomembnejša izjema je bila Italija, kjer je bil Mussolinijev fašistični režim do panevropske ideje sovražno nastrojen. Coudenhove-Kalergi

28 Slovenski narod, 5. 10. 1932: Sklepi panevropskega kongresa, 1.

29 ARS, AS 1664, škatla 847, pismo Coudenhove-Kalergija Vilfanu, 11. 10. 1932.

si je sicer sprva prizadeval, da pridobi na svoj stran tudi duceja, a se je slednji raje odločil za Hitlerja (Göhring, 2016, 115–116). Tako fašistični diktator po pričevanju Coudenhove-Kalergija ni dopuščal niti prevoda knjige *Panевropa* v italijanščino (Coudenhove-Kalergi, 1962, 8). Tudi Vilfan je kot poslanec sprva verjel, da se lahko zanese na Mussolinijevo besedo, a je kmalu spoznal, da slednji ni pripravljen žrtvovati svojih nacionalističnih stališč v zameno za mednarodno solidarnost.

Kot že ugotovljeno, Coudenhove-Kalergi ni bil samo odločen nasprotnik nacionalsocializma, ampak je obsojal vse oblike totalitarizma. Še zlasti oster je bil v publicističnih napadih na Stalina in njegov komunistični imperij. Toda izkazalo se je, da predstavlja nacizem večjo grožnjo za panevropsko gibanje. Hitler je Coudenhove-Kalergija odkrito sovražil in je v njem videl »svetovnega bastarda«, kot se je izrazil v svoji »drugi knjigi«. Panevropski ideji je vodja nemških nacistov nasprotoval na podlagi svoje rasne teorije. Še zlasti nevzdržna se mu je zdela primerjava z razvojem v Združenih državah Amerike. Res je, da naj bi bila ameriška nacija mešanica različnih narodov, vendar naj bi po njegovem mnenju v njej močno prevladoval nordijski rasni element, kar naj bi tudi omogočilo oblikovanje enotne nacije. Toda v Evropi, ki je močno rasno mešana, naj bi bile razmere bistveno drugačne. Po Hitlerjevem mnenju bi lahko Združena Evropa predstavljala močno silo samo v primeru, če bi si ena izmed njenih nacij (v mislih je imel kajpada nemško) po dolgotrajnem boju izborila hegemonijo in podredila druge narode (Weinberg, 1961, 130–132). Takšno razmišljanje pa je bilo seveda v diametralnem nasprotju s konceptom Coudenhove-Kalergija, ki je zagovarjal Panevropo enakopravnih narodov. Nemški odsek Panevropske unije je bil takoj po Hitlerjevem prevzemu oblasti leta 1933 prepovedan in razpuščen, knjige s panevropsko tematiko pa uničene. Podobno usodo je doživelo tudi panevropsko gibanje v Avstriji, ko jo je Hitler pomladi 1938 priključil »tisočletnemu rajhu«. Nacisti so nemudoma zasedli prostore centrale Panevropske unije v Hofburgu in jo razdejali. Coudenhove-Kalergi se je skupaj z ženo Ido Roland, ki je bila zaradi svojega judovskega porekla še posebno prizadeta ob vzponu nacionalsocializma, rešil v zadnjem trenutku. Tik pred vkorakanjem nacistov v Hitlerjevo domovino sta se 11. marca ponoči odpeljala s soprogo v Bratislavo, od tam v Budimpešto, nato pa prek Ljubljane in Trsta proti Švici (Göhring, 2016, 124–125).

Coudenhove-Kalergi se je umaknil v svojo hišo v švicarskem Gstaadu. Dunaj je zapustil tudi Vilfan in se preselil v Beograd (Pelikan, 2005a, 14). Tudi Kongres evropskih narodnosti se v primežu totalitarnih režimov, ki so prevladali v Evropi, ni uspel obdržati, avgusta 1938 se je v Stockholmu zbral še zadnjič. Hkrati s pohodom Hitlerjevih čet po evropskih državah so druga za drugo ugašale tudi posamezne nacionalne organizacije Panevropske unije. Na predvečer druge svetovne vojne je kazalo, da je panevropska ideja mrtva. Poleti 1940 se je Coudenhove-Kalergi odpravil v Združene države Amerike, kjer je neumorno propagiral ustanovitev zveze evropskih držav, ki naj bi bila pomemben sestavni

del poveljne ureditve. Po porazu Hitlerjeve Nemčije se je vrnil v Evropo. Z žalostjo je lahko ugotovil, da je velik del evropskega kontinenta postal interesna sfera Sovjetske zveze, pred čemer je svaril že pred vojno. Tudi njegov domači grad Ronsperg se je znašel na drugi strani »železne zavese«. Tako je bila njegova glavna skrb v poveljnih letih posvečena boju proti komunizmu ter za osvoboditev srednje- in vzhodnoevropskih narodov izpod sovjetskega jarma. Kot je znano, je Vilfan tudi v komunistični Jugoslaviji ostal v Beogradu, v Slovenijo je prihajal samo za krajši čas.³⁰ Veselil se je sicer priključitve večjega dela Primorske matičnemu narodu, moral pa je biti priča propadu demokratičnih in evropskih idealov v novi Jugoslaviji (Pelikan, 2005a, 16). Čeprav je naposled tudi evropska integracija zaživela, pa je velik del nevarnosti, ki prežijo nanjo in na katere sta v svojem času opozarjala Vilfan in Coudenhove-Kalergi, ostal do danes.

30 ASBL, Osebna mapa Josipa Valfana, pismo Jože Valfana Alfonzu Gspanu, 3. 12. 1969.

JOSIP VILFAN IN THE FIRST DECADE OF THE PANEUROPEAN MOVEMENT

Andrej RAHTEN

Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia

e-mail: andrej.rahten@zrc-sazu.si

SUMMARY

Quite a few important Slovene politicians joined the Paneuropean Movement of Count Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi, established in Vienna in the early 1920s. This paper deals mainly with the role of Josip Vilfan, the leading political figure of the Slovene minority in the Fascist Italy and President of the Congress of European Nationalities, within the Paneuropean Union of Coudenhove-Kalergi. Together with Anton Korošec, the leading Slovene politician in Yugoslavia at the time, Vilfan also attended the 1st Congress of the Paneuropean Union in Vienna in October 1926 with representatives from 24 nations. In his paper, written upon personal invitation of Coudenhove-Kalergi, Vilfan described the establishment and initial activities of the Congress of European Nationalities. The Paneuropean Movement was very active in the Interwar-Yugoslavia. The Slovene press welcomed the announcement of the European federation that Aristide Briand drafted in 1930 at the request of the League of Nations. Briand was appointed Honorary President of the Paneuropean Union, and one of the consequences of his initiative was the establishment of the Yugoslav section of the Paneuropean Union, headed by Momčilo Ninčič, former foreign minister of Yugoslavia. The Slovene press covered the sway of Paneuropean Movement with outstanding attention. In October 1932, for example, the leading newspaper Slovenec published a series of articles on the 3rd Congress of the Paneuropean Union in Basel, which Vilfan also attended. However, his role was not so prominent as envisaged initially by Coudenhove-Kalergi. Reading Vilfan's letters to Coudenhove-Kalergi, one gets the impression that Vilfan was not ready to intensify relations between the Paneuropean Union and the Congress of European Nationalities. The expansion of the totalitarian regimes on the eve of the Second World War suppressed the activities of both organizations. In Hitler's "New Order" in Europe, there was no room for the Paneuropean cooperation based on the protection of minority rights.

Keywords: *Paneuropean Union, Josip Vilfan, Richard Coudenhove-Kalergi, Austria, Yugoslavia*

VIRI IN LITERATURA

- ARS, AS 1164** – Arhiv Republike Slovenije, fond nekdanjega arhiva Inštituta za narodnostna vprašanja.
- ASBL** – Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, Osebna mapa Josipa Vilfana.
- Bajc, Gorazd (2005):** Josip Vilfan in slovenska emigracija iz Julijske krajine v Jugoslaviji med obema vojnama. V: Bajc, Gorazd (ur.): Josip Vilfan: življenje in delo primorskega pravnika, narodnjaka in poslanca v rimskem parlamentu. Koper, Založba Annales, 129–142.
- Bossuat, Gérard (1994):** Les fondateurs de l'Europe. Paris, Belin.
- Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus (1922):** Paneuropa. Ein Vorschlag, Neue Freie Presse, 17. 11. 1922, 2–3.
- Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus (1924):** Paneuropa-Manifest. Paneuropa, I, 1, 18–19.
- Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus (1932):** Paneuropa ABC. Leipzig, Wien, Paneuropa-Verlag.
- Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus (1933):** Plan for a Reform of the League of Nations. Vienna, Pan-European Union.
- Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus (1937):** Totaler Staat – Totaler Mensch. Wien, Paneuropa-Verlag A. G. Glarus.
- Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus (1958):** Eine Idee erobert Europa. Meine Lebenserinnerungen. Wien, München, Basel, Kurt Desch.
- Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus (1962):** Geschichte der Paneuropabewegung 1922–1962. Basel, Wien, Paneuropa-Union.
- Gehler, Michael (2020):** From Saint-Germain to Lisbon. Austria's Long Road from Disintegrated to United Europe 1919–2009. Vienna, Austrian Academy of Sciences Press.
- Göhring, Walter (2016):** Richard Coudenhove-Kalergi. Ein Leben für Paneuropa. Wien, Verlag Kremayr & Scheriau.
- Jurčec, Ruda (1969):** Skozi luči in sence (1914–1958), III. Buenos Aires, Editorial Baraga S. R. L.
- Korošec, Anton (1926a):** Nekaj evropske politike. Socialna misel V, 3, 49–54.
- Korošec, Anton (1926b):** Kriza parlamentarizma. Socialna misel V, 12, 265–268.
- Lauterbach, Albert (1929):** Die Ergebnisse der Paneuropa-Bewegung. XVIII, 797–799.
- Molnár, Imre (2011):** The Life and Martyrdom of János Esterházy. Somorja, Méry Ratio Publishing.
- Neumann, Thomas (1999):** Die Europäischen Integrationsbestrebungen in der Zwischenkriegszeit. Wien, WUV.
- OZE NŠK** – Odsek za zgodovino in etnografijo Narodne in študijske knjižnice, Trst.
- Pelikan, Egon (2005a):** Prerez življenja dr. Josipa Vilfana. V: Bajc, Gorazd (ur.): Josip Vilfan. Življenje in delo primorskega pravnika, narodnjaka in poslanca v rimskem parlamentu. Koper, Založba Annales, 11–18.

- Pelikan, Egon (2005b):** Josip Vilfan v Kongresu evropskih narodnosti v letih 1925–1938. V: Bajc, Gorazd (ur.): Josip Vilfan. Življenje in delo primorskega pravnika, narodnjaka in poslanca v rimskem parlamentu. Koper, Založba Annales, 113–122.
- Posselt, Bernd (2022):** Jahr der Jubiläen. Paneuropa-Intern, XLII, 1, 1–2.
- Ravnihar, Vladimir (1997):** Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimirja Ravniharja. Ljubljana, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- Rahten, Andrej (2000):** Coudenhove-Kalergi in panevropsko gibanje. V: Rahten, Andrej (ur.): Richard N. Coudenhove-Kalergi. Panevropa. Ljubljana, Slovensko panevropsko gibanje, 84–90.
- Rahten, Andrej (2001):** Zgodovina panevropskega gibanja v Sloveniji. V: Rahten, Andrej (ur.): Desetletje Slovenskega panevropskega gibanja. Celje, Cenesa, Založba Panevropa, 21–32.
- Rahten, Andrej (2004):** Zgodovinski temelji slovenskega vključevanja v evropski integracijski proces. V: Rupel, Dimitrij, Rahten, Andrej, Skok, Martina, Raščan, Stanislav & Igor Senčar (ur.): Vzpon med evropske zvezde. Slovenska pot v Evropsko unijo. Ljubljana, Ministrstvo za zunanje zadeve, 41–51.
- Rahten, Andrej (2020a):** »Vienne comme centre d'un petit état tampon et neutralisé«. Staatsrechtliche Bemerkungen zum vergessenen slowenischen Aufteilungsplan Österreichs aus dem Jahre 1925. V: Burz, Ulfried (ur.): Die Republik (Deutsch-) Österreich im ersten Nachkriegsjahrzehnt. Innen- und Außenperspektiven. Wien, Institut für Österreichkunde – New Academic Press, 88–99.
- Rahten, Andrej (2020b):** Po razpadu skupne države. Slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita. Celje, Celovec, Gorica, Mohorjeve družbe.
- Rahten, Andrej (2022):** Anton Korošec. Slovenski državnik kraljeve Jugoslavije. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Vilfan, Josip (2005):** Spomini na deda Josipa. V: Bajc, Gorazd (ur.): Josip Vilfan. Življenje in delo primorskega pravnika, narodnjaka in poslanca v rimskem parlamentu. Koper, Založba Annales, 143–148.
- Weinberg, Gerhard L. (ur.) (1961):** Hitlers zweites Buch. Ein Dokument aus dem Jahr 1928. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt.
- Ziegerhofer-Prettenthaler, Anita (2004):** Botschafter Europas: Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi und die Paneuropa-Bewegung in den zwanziger und dreißiger Jahren. Wien, Böhlau.
- Žitko, Salvator (2018):** Paul Valéry. Njegov koprsko-tržaški rod in odnos do evropskega duha v času med svetovnima vojnima. Koper, Založba Annales.
- Životić, V. (1930):** Statut Panevropske unije u Kraljevini Jugoslaviji. Beograd, Panevropska unija u Kraljevini Jugoslaviji.